

ОЛЬГА ГРУШЕВСЬКА.

КИЇВСЬКІ СУПЕРЕЧКИ З ПРИВОДУ ШИНКУВАННЯ.

Коли лівобережні ратуші почали звертатись до Москви з своїми проханнями та скаргами, вони зазначали, прохаючи потвердження, комплексу джерел прибутків, які мали в старі часи задля задоволення своїх ратушних потреб. Гетьман Богдан у своїм універсалі козелецькому міщанству („мещанамъ и ратушнымъ мѣста Козельца“) перераховує ті джерела прибутків, які залишаються надалі „при мещанехъ самыхъ и при ратушу ихъ“¹. Подібні-ж переліки джерел прибутків маємо і в проханнях ратушних у Москві і в тих царських грамотах, що їх видано на ці ратушні прохання. Переяслівці прохали в царській владі потвердження старої практики, „правъ и привилѣевъ нашихъ“ та тих джерел прибутків, які за ними, Переяслівцями, були. Тут, між іншим, висловлено бажання, щоб „отъ вари пива и отъ сыченья медовъ для потверженія посаду в казну посаду нашего шло по золотому и всякому мѣщанину нашему чтобъ волно для своей потребности пива сварить и на свой пожитокъ обратить а не торговати“. Київські делегати в Москві також обстоювали свої давні джерела прибутків і давали відповідні пояснення московським боярам у цій справі: „Надано также всякія питья, пива, меды, вина и горѣлку и продавать позволено и приходы—на потребу всего города роздавать поволно“. З тих прибутків дають київські ратушні що-року вовводи певну суму і за те „продажи тайные забирають городу позволено“. В іншій місці того-ж самого обговорення маємо трохи инакше: „доходы тѣ на нужное градское дѣло роздавати позволено“³. Отже, як бачимо, привілея шинкового продажу мала у очах міщанства велике значення, і міщанство дуже завзято допевнялось, щоб залишено за ним цю привілею.

І гетьманський уряд у своїх універсалах, і московський царський уряд у своїх грамотах потвердив міщанству оцю стародавню привілею. До ратушної скриньки мали йти оці шинкові збори на різні міські потреби. Але оце залишення стародавньої практики привело до довгих та упертих суперечок із іншими групами людности, які не хотіли рахуватися з привілею шинкового продажу.

Військові залоги і за попередніх часів В. Кн. Литовського завдавали багато турбот міщанству, бо не рахувалися з його привілеями. Контроля за продажем горілки поза шинками міськими була утруднена через заінтересовання в цій справі жовнірів, які вживали своїх заходів, щоб страхати міщанство. Магістратова старшина мала право розігнати людей з потайного шинка, закрити самий шинок, конфіскувати на користь ратушу напої та начиння, але здійснити це не завсіди

¹ Акты Южн. и Запад. Рос., III, № 363. ² Ibid., X, с. 620. ³ Ibid., X, сс. 616, 620.

було можливе з огляду на рішучі—часом—протести з боку драбів та інших жовнівів залогів.

Подібні-ж умови знов бачимо і після Хмельниччини. На місці попередніх малодисциплінованих, а часом і зовсім чужих залог бачимо тепер козаків, але відносини між міщанством та козацтвом не завжди були ясні та прихильні. Цілковите залишення магістратської практики викликало деякі сумніви. Знищення панського шляхетського ладу, що спирався на давніх привілеях, викликало гадку про дальше знищення і міського ратушного ладу, також спертого на давні привілеї колишнього панського режиму. В таких умовах міські ратушні права і привілеї не викликали до себе уважного ставлення з боку широких мас козацтва, хоч гетьман і сам визнав за доцільне потвердити старі ратушні права і допомагав ратушним депутатам добиватись такого-ж самого потвердження і в Москві. У щоденнім побуті міщанство київське зустрічало з боку козацтва ріжноманітні претенсії та порушення привілеї.

З другого боку, чекали неприємності та кризди з боку духівництва. Хмельниччина оточила особливою уважністю духівництво та поширила його матеріальні ресурси, потвердивши старі мастки та надавши нові коштом зруйнованого панського шляхетського та католицького церковного господарства. І раніш уряд В. Кн. Литовського визнавав за церковними установами до деякої міри право на шинкування горілки, яке збільшує матеріальні засоби церков та монастирів і тим дає їм часом можливість триматися в добрім стані. Але це право шинкування погоджено з подібним-же правом інших, яким не повинно було перешкоджати. Обмеження це і зводило практику шинкування до так званих канунів, що з приводу їх подавали скарги та прохали пояснення та обмеження.

І гетьман Богдан Хмельницький мусив також спинитись на цій справі канунів. У першій універсалі гетьман Богдан залишає практику канунів, але при тому підкреслює, що треба без зміни додержуватися старих норм, не побільшуючи. Визначення норми канунів набуває через те певного значення. Дозвіл робити кануни дано раніш („що есьмо позволили Капитуль Київской каноны ситити, tedy и теперь того не одмвняемъ“), але духівництво не додержувалося старих норм, стало готувати не по дві діжки, як це треба було, але по 10, по 15 діжок. Потверджуючи дозвіл, гетьман і далі нагадує про дотримання норми, „а не болшей“. В пізнішій універсалі додано дещо в напрямі контролювання канунів: ситити можна лише 2 діжки меду тай то в міськім лише броварі, підкреслено знову про додержання старої норми і додано погрозу: коли мовляв стануть ситити більш ніж 2 звичайні діжки, „tedy оть того наданья певнѣ отпадутъ“. Коли спинитись на цих універсалах, легко виявити, в яких умовах їх видано та з якого приводу. Підкреслення старої норми вказує, що ратушна старшина була стурбована збільшенням канунів, яке дозволило собі київське духівництво, і хотіло обмежити тих, що від старої практики 2 діжок перемахнули до 10, 15 діжок. Вимога ситити на міськім броварі під більшим доглядом також виходила від ратушного уряду, що його турбували заходи духівництва поширити виготовлення та продаж меду¹.

Виходить, що київські ратушні надавали своїй привілеї шинкування великого значення, далі уважно стежили за всякою конкурен-

¹ Акты Зап. Р., V, № 38.

цією в цій справі і скаржились на таку конкуренцію, нарешті знаходили своїм цим заходам підтримку від гетьманської влади. Можна думати, що гетьманська влада визнала за київським магістратом привілей шинкування та права за допомогою адміністрації боротись із конкуренцією на цім полі.

Що київські ратушні уважно стежили за всякими заходами своїх конкурентів і готові були далеко шукати допомоги в цій справі, виявляем чолобитна, що їй подав вїйт Полоцький у Москві. На цій чолобитній треба спинитись. Після царської грамоти з загальним потвердженням магдебурзького права київські ратушні хотіли одержати нову царську грамоту вже конкретнішого змісту з поясненням окремих питань та заборонаю деяких зловживань та кривд із боку інших. Чолобитна вїйта Полоцького покликається на попереднє потвердження, перелічує спірні моменти магдебурзької практики, переказує кривди й зловживання та просить дати відповідні накази й заборони, які сама підказує. Владі московській треба було-б лише виписати—в разі згоди—відповідні бажання київської ратушної старшини. І ось один розділ чолобитної оповідає про те, що київські монастирі починають поширювати вироблення горілки, а київські ратушні з увагою до того приглядались. План київських монастирів будувати під самим Київом винниці у великій кількості, щоб поширити продаж монастирської горілки, очевидно, дуже турбував київських ратушних. Серед монастирської братії були енергійні діячі, як „ігумень отець Мелетий Дзюкь вже до колконадцяти поставиль“. План звернутись до царя по дозвіл вільно ставити винниці „коло Києва на курене вина на приватные свои аренды“ примусив ратушних київських висунути певні аргументи проти цього: підріже це ратушні шинки, так само як і операції царського „кабака“. Прохання Киян, щоб поставлені винниці розкидати, а надалі дозволяти будувати винниці не ближче як за 3 милі від Києва, коли не можна за 5 миль¹. Такі були побоювання та надії Киян.

Наскільки в ті-ж таки роки поширювали в Києві козаки виготовлення та продаж горілки, не маємо ясних указівок. Коли пізніш козаки київські обстоювали своє право вільно виготовляти та продавати горілку, вони старанно добирали докази на свою користь. І вони не могли покликатись на якийсь загальніший універсал гетьманський старих часів, як тільки універсал гетьмана Богдана Хмельницького про потвердження городовому отаманові Петру Вутримовичеві пляца в Києві. В цім конкретнім випадку універсал гетьманський дозволяє Вутримовичу робити те, що взагалі роблять козаки—„напиткы для продажы в том держати, яко і всі козаки таким се промыслом бавять“. Стилізація універсалу не вповні ясна. Як погодити привілей міщанства київського та дозвіл бавитися промыслом, як узагалі ним козаки бавляться? Про яких козаків мова тут іде? Неясна вказівка про границі до полку Київського. Можна думати, що універсал гетьмана Богдана Хмельницького утворював привілейю лише для київської козацької старшини чи, може, навіть для окремої особи з складу цієї старшини і не мав на увазі загального вирішення справи козацького шинкування².

Коли навіть і не було загального дозволу київським козакам промишляти шинкуванням горілки, все-ж таки київські козаки швидко

¹ Київ. Центр. Арх. Д. Ак.; акт. кн. № 5882, № 16; порівн. у статті М и к. Т и щ е н к а, „Боротьба Київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою“, с. 191.

² Київ. Центр. Арх. Д. Акт., старі справи, № 4750, а. 29.

почали значно поширювати своє шинкування, і міщанству доводиться тепер шукати засобів боротьби та контролю.

До гетьмана Брюховецького звернулись київські міщани в справах ріжних кривд, які їм доводиться терпіти. Зазначено в тих скаргах про кривди від переїжджих та конкуренції в шинкуванні. Міщанство підкреслювало свій поганий матеріальний стан і те, що воно несе великі видатки на загальні потреби. Універсали гетьмана Брюховецького згоджуються з тим, що дійсно стан поганий „пановъ мѣщанъ Київськихъ яко бѣдныхъ и презъ тую войну спустошоновъ“, що „мѣсто зубожалое“, отже заслуговує на всяку допомогу з боку влади та оборони. З другого боку, влада визнавала й те, що місто Київ „немалые войсковые расходы имеетъ“. Як пригадаємо, міщанство київське зобов'язалося перед московським урядом брати участь в обороні міста, давати на адміністрацію певну щорічну суму¹, виповняти стацію: певне, це все і підкреслювало міщанство київське як свої витрати на загальні військові потреби. Міщанство пояснило гетьманській владі стару практику, ще з часів до Хмельниччини, що „горѣлка з давнихъ часов при маістратѣ Киевскомъ застаеть.. щегулне горѣлка водлугъ правъ ратушѣ Киевскому шинкована была“. Може, міщанство нагадало тут про стародавню практику ще з часів Вел. Князівства Литовського, що привілеگیю шинкування надано Києву за виконання деяких повинностей, і гетьманська влада взяла до уваги, як можна б думати з виразу—„поневаж немалые расходы войсковые имеетъ“; привілегія шинкування зв'язана тут з виконанням певних повинностей. І ось, порушуючи давні права маістрату та царських грамот (про універсали гетьманські немає тут ясних указівок), ріжні люди, козаки, козацькі жінки, посполиті явно на ринку та по домах і таємно горілку шинкують. Міщанство в своїй скарзі допевнялось, певне, крутих заходів проти такого козацького шинкування в Києві. І дійсно, гетьман прийняв близько до серця міщанські побажання,—це можна бачити з виразів універсалу. Коли звичайно в універсалах зазначена погроза за невиконання гетьманського припису і гетьманської волі, тут, у цім універсалі ми маємо вираз надзвичайний: „такових би, яко волѣ Божой и е. п. в. и нашої войскової противнихъ“, згадано тут, як бачимо, і про волю божу. Як і в універсалах з приводу стації, і тут також війтові з маістратом дано право забирати винуватих, неслухняних. Окремо зазначено, щоб „атаман Киевский помочным был“, бо сам понесе сувору кару, коли „за недбалостю атамановою тое дѣятися будет“. Отже для Києва встановлено певний виїмок із тої звичайної практики, що козаки мають право держати горілку в себе й продавати її, хоч тільки бочками, а не на роздріб.

Але цей універсал із погрозами все-ж таки не заспокоїв козаків у Києві, шинкування було таке принадне, що не хотілось погодитися з привілеگیєю київського ратушного міщанства. Універсал гетьмана Многогрішного показує, що поширення козацьких шинків у Києві набувало вже чималих розмірів та далі турбовало міщанство київське. Козаки в Києві порушують те „право.. на ратушное шинковане горѣлокъ городу Киеву данное“ та зазначене в грамоті царській та в універсалах гетьманських. Продавати горілку на роздріб квартами можуть тільки ратушні шинки, а козаки мають право продавати горілку лише гуртом. Козаки шинкують горілку „въ домахъ своихъ и по

¹ Акты Южн. и Западн. Рос. X, 620, 621.

иншихъ мѣстцахъ... квартою на роздробъ“ і тим чинять велику „перешкоду ратушному скарбу“. Стежити далі за виконанням наказу повинен київський полковник, неслухняний „одпадатиметь одъ ласки войскове зъ утратою своего убозства“. Такою погрозою закінчується універсал Многогрішного¹. Порівняємо цей універсал із попереднім, Брюховецького. Тут, у пізнішій універсалі, згадано про попередні універсали гетьманські („антецессоровъ нашихъ въ Богу зешлыхъ гетмановъ“),—цього нема в універсалах Брюховецького за згадані роки. Крім того бачимо, як універсал гетьмана Многогрішного вияснює ратушне шинкування, а саме—„квартою на роздробъ“, тимчасом як козаки мають право продавати горілку лише „гуртом“: цього не було в попередній універсалі.

Між універсалами гетьмана Самойловича київським ратушним міщанам два універсали спиняються на справі шинкування горілки. Перший універсал, 1682 р., зазначає на підставі скарг міщанства, що козаки в Києві та деякі посполиті порушують київські ратушні привілеї „одъ великого государя нашего е. ц. пр. величества, яко нигдысь и одъ королей польскихъ на аренду для расходовъ мѣскихъ наданыє“ і держать „потаемные шинки горѣлчаные“, а тимчасом у Києві „волно есть шинковати и давати горѣлку тылко въ ратушу самою Киевскою, а не по разнымъ мѣстамъ въ Киеви“. Від таких потаємних шинків „немалая шкода... якъ самому мѣсту такъ и великого государя нашего казнѣ“². Повинен був крім цього існувати ще універсал того-ж таки гетьмана Самойловича київським козакам із дозволом мати „шинки медовыи и пивныи“, а не горілчані; про це маємо ми згадку в універсалі 1684 р.³ Попередні заборони не припинили козацького горілчаного шинкування, і далі „панове майстратовые киевские жалостнѣ скаржились“,—наслідком цього видано універсал 1684 р. Звертається універсал до всього „давнего товариства“. Зі скарги міщанства київського дізнався гетьман, що козаки позаводили собі „просторные пивныи и медовыи шинки немалъ въ каждомъ дому“ і в них продають і горілку, роблячи цим велику перешкоду ратушним шинкам. Гетьман визнає, що шинкування меду та пива було дозволене, „примѣняючися до обыклости войсковыхъ вольностей до дальшого нашего зданья“, але разом з тим гостро заборонялося шинкувати горілку „подъ стратою добръ и волностей вашихъ“. Отже козацькі горілчані шинки це є порушення ясного гетьманського універсалу та рішучого припису. Тепер гетьман наказує, щоб „перестали держати горѣлчаныхъ шинковъ“ та перешкоджати тим київським ратушним шинкам. Універсал закінчується, як звичайно, погрозою неслухняним, коли-б і далі козаки продовжували „надъ сее наше упомнѣнне горѣлчаными шинками ратушу перешкожати... tedy вскорѣ учинимъ вамъ такъ, же не тылько пивныхъ и медовыхъ шинковъ не будете мѣти, але и обезчещены и караны будете“⁴; кінець, як бачимо, досить грізний. Цікаво ще зауважити, що чутки про київські вигідні шинки розійшлися досить далеко і спокушали людей переходити до Києва розживатись на шинкуванні. З другого боку, козацтво мало чималі прибутки від шинків, і через те досить було таких, що бажали записатись до козацького реєстру, щоб мати козацькі шинкові вигоди, а сотенна старшина—може за певну платню—не відмовлялась прийняти таких під сотенну корогву. І ось у цій універсалі цілий

¹ Каманинъ, Матеріали по історії Київської городської общини, № III.

² Каманин, *op. cit.*, № V. ³ Акты Зап. Рос., I, № 151. ⁴ *Ibidem*.

час переплітається заборона шинкувати з заборною записувати до козацького реєстру без потреби. Універсал рекомендує ставитись обережно до „такихъ къ вольностямъ охотниковъ“. Це риса цікава: вона виявляє нам прихід людности до Київа завдяки чуткам про добрі прибутки в Київі шинкарів та інших перекушців горілки. Виясняючи справу ратушного шинкування, цей універсал пояснює нам прихід люду до Київа та перегруповання київського населення на не користь ратушу київського, бо він утрачував декого з „жителей тяглыхъ до ратушного реєстру належныхъ“.
